

Opponensi vélemény Patay-Horváth András Transformations of Pelops című

akadémiai doktori értekezéséről

Patay-Horváth András disszertációját elolvasva nem azt kell az opponensnek keresnie, hogy a szerző hol mondott újat a vizsgált témában. Szinte minden oldalra jut egy-egy önálló megállapítása. Tudományos fantáziája rendkívül gazdag, és ezt kamatoztatja is. Az opponens fő feladata, hogy a sok új megfigyelés között megállapítsa, hogy melyik tekinthető bizonyítottnak vagy bizonyíthatónak, és melyik nem több hipotézisnél, vagy valószínűtlen feltételezésnél.

A téma jól körülhatárolt: Pelops átváltozásairól van szó mindenen előtt a mitográfiában, de emellett a mítoszainak későbbi megítélésében is. A szerző teljes forrásfeldolgozással készítette el dolgozatát. A disszertáció végén 41 oldal tartalmazza azokat a forrásokat, melyek említést tesznek Pelopsról, ill. a hozzá kapcsolódó történetekről. A görög és latin források angol nyelvű fordításban vannak összegyűjtve. Ezen túl külön fejezet foglalkozik a mítosz antik és újkori ábrázolásaival, itt is teljességre törekedve. A teljes forrásanyagra kiterjedő vizsgálatot elsősorban az összehasonlító mítosz- és mesevizsgálat módszerével végzi, bevonva más népek mítosz- és meseanyagát is, de alkalmazza a történeti, nyelvészeti, irodalmi vizsgálati módszereket is.

A disszertáció három nagy egységre tagolódik: az első Pelops és családja, a második Pelops kialakulása különböző perspektívákból, a harmadik pedig Pelops utóélete. Ezekben belül összesen hét fejezet követi egymást.

Az első fejezetben külön alfejezet foglalkozik Pindaros első olympiai ódájával, ami a legbővebb tudósítás Pelopsról. A költő humanizálja a történetet. Poseidón beleszeret Pelopsba, és szárnyas lovakat ajándékoz neki, ezért a kocsiverseny során nem volt szüksége Oinomaos hajtójának, Myrtilosnak a megvesztegetésére. Pelops megfőzése és megevése háttérbe szorul, és előtérbe kerül Poseidón vonzalma iránta.

Az első fejezetben kerül sor a mítosz ábrázolásainak az összegyűjtésére is. A kannibál lakomát nem ábrázolták, a kocsiversenyt viszont igen. Legrégibb ábrázolása a Kypselos lánán fordul elő, amit Pausanias leírásából ismerünk. Archaikus görög vázán szárnyas lovak jelennek meg, a vörös alakos vázákon a szárnyak eltűnnek, de a fogat a tenger fölött repül szárnyak nélkül is. Leggyakoribb a dél-itáliai vázákon, amihez valószínűleg a színházi előadások is hozzájárultak. A sírvázakon a szerelem halál feletti diadalát fejezheti ki. Kedvelt a mítosz az etruszk urnákon, melyeken Oinomaos Pelops öli meg Hippodameia közreműködésével. Ez a halott ifjú hős diadalát juttathatja kifejezésre. A római szarkofágokon a kocsiverseny cirkuszi eseménnyé változik, melyet az ifjú elhunyt nyer meg. Mozaikpadlón a kocsiverseny a szerelem diadalát juttatta kifejezésre. A 4-5. sz. fordulóján született philostratosi képleírást minden bizonnyal költői alkotás ihlette. Itt helyet kaphatnak olyan részletek is, melyek a képzőművészeti emlékeken nem jelennek meg, mint pl. az elefántcsont váll említése. A festmény az *omnia vincit amor* témára redukálható.

A következő alfejezet a lokalizációk, azaz a történet helyszíneinek az áttekintése. Tantalos és Pelops őshazája a kis-ázsiai Lydia. Az itteni császárkori pénzérméken meg is jelenik Pelops és Hippodameia fogaton. Számon tartották itt Tantalos sírját, tavát és Pelops trónját. Oinomaos otthona a Peloponnésos nyugati része volt, anyja a félsziget észak-keleti részéből való. Joggal állapítja meg a szerző, hogy Lesbos aligha lehetett Oinomaos őshazája, legfeljebb Myrtilosé. De neki is több kapcsolata van a Peloponnésosszal, ezen belül Arkádiával.

A továbbiakban a szerző párhuzamokat keres más népek mítoszaiban és népmeséiben. Az apa által visszatartott menyasszony megszerzésének a motívuma megjelenik a trák király lányának, Pallénének a történetében. Népmesei motívum, hogy a királynőt egy lehetetlen feladat teljesítésével lehet megszerezni, amit az ifjú hős természetfeletti lény segítségével tud teljesíteni. A megfőzésnek és az üstből való feltámasztásnak is vannak népmesei párhuzamai. A népmesék és a mítoszok közötti hasonlóságokat már a 19. században észrevették. Racionális magyarázatok már az ókorban is születtek bizonyos motívumok értelmezésére. Pindarosnál Pelops eltűnik és erőszakos halált hal a szóbeszéd szerint. Valójában az Olymposról tér vissza. Pelops szépségét az üstből való feltámasztásnak köszönhetette. A Poseidóntól kapott szárnyas fogatán kelt át az Égei tengeren a Peloponnésosi félszigetre. A modern értelmezések szerint a Pelops történetnek hettita előzményei vannak. Az olympiai tisztelete pedig a meghaló és feltámadó vegetációs istenek közé sorolja őt.

A második fejezet Pelopsszal, mint sikeres uralkodóval és szerencsétlen apával foglalkozik. Myrtilos, aki a kocsiversenyben tanúsított magatartásáért jutalmat remélt Pelopstól, azt nem kapta meg, sőt halállal fizetett érte. Előtte azonban elátkozta gyilkosát. Ez az eredete a Pelops leszármazottait sújtó tragédiáknak. Házasságon kívül született gyermeke, Chrysis, aki Pelops kedvence volt, féltestvéreinek, Atreusnak és Thyestésnek esett áldozatul. Hippodameiával kötött házassága emiatt is boldogtalan volt. Mint uralkodó sikeres volt, elfoglalta az egész Peloponnésost, jogara Zeustól származott, készítését Héphaistosnak tulajdonították, ami legitimitást biztosított utódai hatalmának is. Megalapította az olympiai játékokat halotti játékok gyanánt, miután Oinomaost és Myrtilost is ő ölte meg. Sírja az olympiai szentélykörzetben, Zeus oltárának közelében található. Sajat kultuszhelye a Pelopion.

A szerző mítoszelemző erénye a következő alfejezetben bontakozik ki igazán, amikor is Pelops leszármazottaival foglalkozik a mítosz, a népmese és a történelem hálózatában. Atreus és Thyestés, valamint fiaik története a római korai császárkorban kedvelt tragédiatéma volt. Chrysis testvérei által való megölése hasonlítható József és testvérei történetéhez, de ott gyilkosságra nem került sor. Pelops számos leszármazottjának hagyománya meglehetősen régi, és egyértelműen a népmesékben gyökerezik. Pindaros az első olympiai ódában már megduplázta ezt a számot, hat fiút említve, nevük megadása nélkül. A gyerekek számának növekedése a névadó hērōszok gyarapodásával magyarázható. Megarában és Spártában tisztelték a Pelopida ősokeket. Spárta Tegea feletti győzelmének feltétele Pelops dédunokájának, Orestés csontjainak a vissza hozatala volt. Spárta Agamemnón legitim utódjának tekintette magát, és igényt tartott az egész Peloponnésos vezetésére, ezért a névadó ősszel szoros kapcsolatot épített ki. Pelops leszármazottai állítottak emlékművet Olympiában. Nem tudni, hogy ez az acháj emlékmű pontosan milyen győzelemre épült. Az achajok Pelops leszármazottainak tartották magukat, tehát peloponnésosiak, akik részt vettek Kr. e. 480-479-ben Görögország védelmében a perzsák ellen és megépítették az isthmosi falat. Az ellenséggel harcra kész harcosokat ábrázolta a Zeus templom közelében, amit a Plataiainál szerzett zsákmányból finanszíroztak. A Pelops leszármazottai megjelölés megkülönböztette őket az athéniaktól és a más területeken élő achajoktól. Pelops nem helyi hērōsza volt Olympiának, hanem azokat a görögöket képviselte, akik szembeszálltak a perzsákkal.

A 3. fejezet Pelops feltámasztásával és a hiányzó válldarabjával foglalkozik a folklór és etnográfia viszonylatában. A főzést és feltámasztást Pindaros is elfogadta. A hiányzó vállrészt Démétér fogyasztotta el akaratlanul. Előbb a görög párhuzamok sorra vételére kerül sor. Ezek közül is elsőként Lykaón történetére, aki emberhússal vendégelte meg az isteneket, és ezért az istenek farkassá változtatták. Más változat szerint Arkádiában volt Zeus Lykaios oltára, ahol Lykaón egy gyermeket áldozott fel, és ekkor változott farkassá. A másik párhuzamos történet Peliasé, akit lányai daraboltak fel, és főztek meg üstben, abban a reményben, hogy ettől meg fog fiatalodni. Médeia csalárságának ezek áldozatul. A

párhuzamok a világ minden tájáról szóló alfejezetben a Borókafa című meséről esik szó. Ebben a mostohaanya darabolja fel a fiút, és megfőzi apjának. A fiú madárrá változik, majd újra emberré. A főzés a feltámadás előfeltétele. A feldarabolás és újraélesztés a beavatási szertartás lehetne.

A hiányzó vállrészt az istenek elefántcsonttal pótolják. Ezt a darabot valamikor Olympiában őrizték, de már Pausanias korában eltűnt. Gyógyító erőt is tulajdonítottak neki. A hiányzó rész motívuma elterjedt eleme egyes feltámadási történeteknek. Az elfogyasztott állat csontjait összegyűjtik, hogy ebből feltámadhasson. Ha hiányzik egy csontja pl. a végtagokból, akkor a feltámadt állat sántítani fog, de az is előfordul, hogy fával pótolják a hiányzó részt. A vadállatok kapcsán kialakult hiedelem terjedt ki az emberre, állítja a szerző. Ebből a feltételezésből kiindulva gondolja újra Tantalos és Pelops történetét Patay-Horváth András. Gondolatmenete szerint a Pelops név eredetileg egy állatot jelentett, és ez az állat antropomorfizálódott. Ennek megerősítését látja abban a híradásban is, hogy az olympiai lapockacsont embernagyságnál nagyobb volt, tehát állaté lehetett. Továbbá Pelopsot időnként a Pelopidák állati őséneket tartották. Ez a feltételezés kulcsfontosságú helyet foglal el a szerző gondolatmenetében és egész disszertációjában, így emellett szóló érvei komoly megfontolást igényelnek. Tantalos megítélése szempontjából nem mindegy, hogy milyen bünt követett el az istenek ellen. Van ugyanis olyan mítoszvariáns, mely szerint az volt a bűne, hogy ellopta az istenektől a nektárt és az ambróziát, és az barátainak adta. Így a Tantalos történet a Prométheus mítosz egyik változatának is tekinthető.

A 4. fejezet a művészeti és régészeti emlékekre építve foglalkozik az olympiai Pelops kultusszal. Olympia fő istene Zeus volt, fő hősza viszont Pelops. Itt őrizték elefántcsont lapockacsontját, a hippodromban volt egy emlékmű, mely Oinomaos és Pelops kocsiversenyéhez kapcsolódott, valamint volt bronzszobra Hippadameiának és Pelopsnak. Ezek elvesztek, ismerjük viszont Pelops szentélyét, a Pelopiont, ahol bőséges leletek kerültek elő. Pausanias pontosan leírta kultuszának helyét, melynek kiépítése az 5-4. századra datálható. Pindaros szerint sírja a Zeus oltár közelében volt, lakomát tartottak mellette. A Pelopionba Pausaniast valószínűleg nem engedték be, ezért nem ír az ott található szobrokról, emlékművekről, sírról. A sírhely meghatározása bizonytalan, valószínűleg egy kenotaphium volt, mivel csontjai Olympián kívül voltak. Az ásatások során a Pelopion északi részén fekete réteg került elő, ami a korai vaskorból származik. Ez talán még Zeus kultuszát is megelőzte, feltételezi a szerző. Votív szobrocskák is előkerültek. A fekete rétegben nagy mennyiségű apróra hasított csontot találtak, amihez hasonló a spártai Artemis Orthia szentélyénél figyeltek meg.

A fekete rétegben talált bronzfigurák lovakat és szarvasmarhákat ábrázoltak. A 9-8. századból származnak, és távoli műhelyekben készültek. Meglepő a ló figurák nagy száma, mert azokat nem áldozták az isteneknek, tehát nem kapcsolódhatnak az állatáldozathoz. A ló és szarvasmarha egyaránt értékes vagyontárgy volt, a gazdagságot és státuszt jelképezték. A dedikálók a lovasjátékok győztesei lehettek, jómódú arisztokraták. A háromlábú üstök felajánlói is ők lehettek. A szarvasmarha figurák szarvainak állása a szerző megfigyelése szerint arra utal, hogy nem háziasított állatok voltak. Mikor ezek a vadon élő őstulok kihaltak, eltűntek ennek az állatnak a votív figurái is. Ezután az Olympiába látogató arisztokraták a háziállatokat megvásárolták, ami az élisiek meggazdagodásához vezetett. Az állatfigurák a geometrikus korra jellemzőek, és azokra a szentélyekre, melyeket vadászok látogattak.

Patay-Horváth András nagy hangsúlyt helyez Pelops és az állatok kapcsolatára. Nevének jelzője a plexippos, ami lóhajtót jelent. Ennek szinonimája a teraxippos, mely néven egy hőszt tiszteltek Olympiában, aki Pelopsszal azonosítható. Ennek a gondolatmenetnek a jegyében Pelops és Oinomaos kocsiversenyét a szerző teljesen újraértelmezi. Úgy gondolja, hogy ez valójában egy üldözés volt, ahogy az Atalanté és a Médeia történet esetében is ez fontos motívum. Az elsődleges cél a kérők elfogása és megölése volt. Ha ezeknek sikerült elmenekülniük, akkor elnyerték a szűz kezét, és ez az állatokat üldöző vadász számára végzetes. Atalanté maga vadászónő volt, a vadállatok úrnője, míg az üldözött

valójában egy állat. És itt eljut a szerző a legmerészebb hipotéziséig: Pelops valójában az Olympia vidékén vadászott vad bikát jelölte, amit a szentélyben talált több száz figura is ábrázolt, ahol az állatok úrnőjét imádták. A legyőzöttek fejét kitűzték, miként az elejtett állatok trófeáját. A kitűzött állatfejekről úgy hitték, hogy a csontokból az állat újjászületik. Pelops megfőzése és feltámasztása leginkább az állatokkal kapcsolatos történetekkel állítható párhuzamba. Pelops és Hippodameia mítosza elsősorban a vadászatról szól, és másodsorban alakult át menyasszonyi versennyé és versengéssé, állítja a szerző. Az olympiai szentélyt látogató arisztokraták fő tevékenysége a vadászat volt, s miután a nagyvadak kihaltak, váltotta fel a sport: az atlétika és a kocsiverseny. Pelops az olympiai játékok forrása, a szertatást kísérő mítoszok pedig mesévé alakultak át. Ha a történetet vadászatnak tekintjük, akkor Oinomaos a főszereplő, Hippodameia pedig az állatok úrnője. Eszerint Pelops üstben való megfőzése nem kegyetlen cselekedet, hanem az állat életre keltéséhez szükséges mágikus folyamat. A mese antropomorfizálódása után Pelops megfőzése szörnyű tette vált. Patay-Horváth tehát egy koherens értelmezést állít össze, kérdés, hogy ez mennyire győzi meg az olvasót. Túl sok a hipotézis benne.

A gazdag kutatói fantázia folytatásaként az 5. fejezet Pelops és a Peloponnésosi félsziget kapcsolatának újraértelmezésével foglalkozik. Mint megállapítja, a szigetnevek közt gyakoriak az állatnevek, ahogy Pelops neve is eredetileg állatnév lehetett. Mivel pelops nevű állatnév nincs, talán kihalt állatfajról van szó. A korai vaskorra kihalt állat vadonélő volt, és a félsziget alapján nagynak kellett lennie, és hasonlítania hozzá. A Peloponnésos név akkor keletkezett, amikor a vadon élő bovidok még gyakoriak voltak, azaz a bronzkorban. A Pelops név sötétarcút jelent, és a sötétarcú auruchok nevéből származtatható, szemben a világos színű háziasított marhákkal. A pelops állatról szóló mesék már a bronzkorban antropomorfizálódtak, a név jelentése pedig feledésbe merült, miután az állatfaj kihalt.

A történet klasszikus kori értelmezését mintegy kikerekítve a 6. fejezet a mítosz utóéletével foglalkozik: képzőművészeti és irodalmi előfordulásait veszi számba. Ezek száma nem nagy, említésre méltó egy melodráma trilógia és egy regény trilógia. A disszertáció egésze szempontjából különösebb jelentőséggel nem bír ezeknek a regisztrálása. Legfeljebb annyi állapítható meg, hogy az olympiai ásatások során a Zeus templom feltárásakor a 19. sz. végén az érdeklődés megnő a Pelops történet iránt.

Az utolsó, 7. fejezet a szerző egy már korábban kifejtett elméletét adja elő, miszerint az olympiai Zeus templom keleti oromzatának jelenete nem Oinomaos és Pelops kocsiversenyének a történetét ábrázolja. Érvei között szerepel, hogy a Pelopsnak tartott alak felső testén olyan rögzítő lyukak vannak, melyek arra utalnak, hogy páncélt viselt, aminek kocsiversenyben nem volna értelme. Itt mellékesen megjegyezzük, hogy amennyiben a szerző interpretációját vesszük figyelembe, hogy a kocsiverseny eredetileg vadászat volt az ifjú kőrőre, akkor a páncélviselés nagyon is indokolt lenne. Egy másik érv a hagyományos értelmezéssel szemben az, hogy a Hippodameiának tartott alak hajviselése a szolgáltókra jellemző. A szerző új javaslata az, hogy a jelenet Achilleus és Agamemnón kibékülését ábrázolja, ők állnak tehát Zeus mellett két oldalt. A szolgáné pedig nem más, mint Briséis, a másik oldal nőalakja pedig Thetis. Ha ezt az interpretációt elfogadjuk, ami még korántsem következett be a tudományos közvéleményben, akkor ennek a fejezetnek nincs is helye a disszertációban, hiszen nem Pelopsról szól a történet.

A disszertáció értékét feltétlenül növeli, hogy a Pelopsra vonatkozó teljes antik szöveghagyományt összegyűjti és függelékben elhelyezi angolra fordítva. Igen hasznos lenne, ha ennek születne egy magyar nyelvű változata is. Az értekezést gazdag bibliográfia és auctor-, ill. névmutató zárja.

Összegzésül azt állapíthatjuk meg a disszertációról, hogy annak fő erénye a rendkívül gazdag tudományos fantázia. Rengeteg új megfigyelés és megállapítás található benne, melyek jelentős része meggyőző, vagy legalább is valószínűsíthető. A mélyreható tudományos elemzések egyértelműen

amellett szólnak, hogy a szerző birtokában van a tudományos munka magas szintű művelése képességének. Így az akadémiai doktori cím elnyerésére méltónak tartom a művet és szerzőjét egyaránt.

Debrecen, 2024. febr. 5.

Dr. Gesztelyi Tamás

professor emeritus